

:

УДК 343.35

НЕДОЛІКИ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ГОТІВКОЮ ТА ІНШИМИ ПОДІБНИМИ ЗА ЛАТЕНТНІСТЮ АКТИВАМИ ЯК ПРИЧИНА НЕДІЄВОСТІ НОРМИ ПРО НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

SHORTCOMINGS OF THE ANTI-CORRUPTION FINANCIAL CONTROL OVER CASH AND OTHER ASSETS OF A SIMILAR LATENCY AS A REASON FOR THE INEFFECTIVENESS OF THE NORM ON ILLICIT ENRICHMENT IN UKRAINE

Михайленко Д.Г.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті викриваються недоліки антикорупційного фінансового контролю за готівкою та іншими подібними за латентністю активами, які дають змогу ухилитися від кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Обґрунтовується, що у корумпованих публічних службовців є можливість створити «подушку безпеки» для подальшого незаконного збагачення, оскільки перевірити наявність вказаного у їх деклараціях обсягу готівкових коштів та інших подібних за латентністю активів неможливо. Пропонується процедура належної фіксації таких активів у разі їх декларування.

Ключові слова: корупція, корупційні злочини, незаконне збагачення, фінансовий контроль, декларування недостовірної інформації, декларування готівкових коштів.

В статье разоблачаются недостатки антикоррупционного финансового контроля за наличными и другими подобными по латентности активами, которые позволяют уклониться от уголовной ответственности за незаконное обогащение. Обосновывается, что у коррумпированных публичных служащих есть возможность создать «подушку безопасности» для дальнейшего незаконного обогащения, поскольку проверить наличие указанного в их декларациях объема наличных средств и других подобных по латентности активов невозможно. Предлагается процедура надлежащей фиксации таких активов в случае их декларирования.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные преступления, незаконное обогащение, финансовый контроль, декларирование недостоверной информации, декларирование наличных средств.

The paper exposes the shortcomings of the anti-corruption financial control over cash and other assets of a similar latency, which allow escaping criminal liability for illicit enrichment. It is proved that corrupt public servants have the opportunity to create an "airbag" for further illicit enrichment, because it is impossible to check the amount of cash and other assets of a similar latency specified in their declarations. A procedure for proper fixation of such assets in the event of its declaration is proposed.

Key words: corruption, corruption crimes, illicit enrichment, financial control, declaration of false information, declaration of cash.

Постановка проблеми. Без належної дії системи фінансового контролю норма про незаконне збагачення фактично виявляється «мертвою» або її застосування перетворюється на вибіркове правосуддя та, як наслідок, на інструмент політичної боротьби. У зв'язку із цим розгляд проблем правового забезпечення ефективності зазначеної системи має важливе значення для досягнення цілей, які поставлені перед механізмом кримінально-правової протидії корупційним злочинам загалом та перед нормою про незаконне збагачення зокрема. Тут також звертає на себе увагу те, що дисфункція інструментів фінансового контролю значним чином підриває можливість обґрунтування обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення за таким критерієм тесту на пропорційність, як доречність заходу [1]. Наведене показує необхідність дослідження норм щодо фінансового контролю у роботах з кримінального права, незважаючи на те, що такі норми знаходяться за межами Кримінального закону. У контексті викладеного до проблем механізму антикорупційного фінансового контролю, які можуть суттєво підрвати його ефективність та потребують невідкладного правового вирішення, а тому є актуальними для сучасної України, відносяться недоліки та прогалини у частині такого контролю за готівкою та іншими подібними за латентністю активами.

У юриспруденції не приділяється особливої уваги акцентованим вище проблемам, а тому в Україні відсутні наукові роботи з цієї теми.

Метою статті є виявлення недоліків антикорупційного фінансового контролю за готівкою та іншими подібними за латентністю активами, які дають змогу ухилитися від кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, та виробити пропозиції для їх усунення.

Виклад основного матеріалу. До проблем, які уже перешкоджають застосуванню норми про незаконне збагачення і перешкоджатимуть цьому навіть після початку роботи системи подання та оприлюднення декларацій за Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, слід віднести недоліки чинного декларування готівкових коштів та першого декларування, яке відбудеться після початку роботи зазначеної вище системи. Адже відображений у першій декларації рівень статків суб'єкта владних повноважень буде взятий за основу для відстеження динаміки фактичного майнового стану і легальних доходів, на підставі якого можна буде ухвалювати рішення про добросовісність такого службовця та застосовувати у разі необхідності відповідні санкції.

Так, до реалізації системи декларування за Законом України «Про запобігання корупції» навіть при

виявленні невідповідності фактичного майнового стану легальним доходам публічного службовця останній зможе послатися на заощадження у готівкових коштах, які він використав для придбання того чи іншого активу. Таке посилення буде можливим завдяки тому, що, відповідно до чинного у цій частині Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року, декларування готівкових коштів не передбачено (це саме стосується і посилення на «заощадження» в інших видах майна, які не підлягають за наведеним Законом декларуванню). Як результат, ст. 368-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) фактично не може бути застосована до початку декларування публічними службовцями готівкових коштів і фінансового контролю за ними.

Таким чином, при формальній дії норми про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) її реальна дія буде включена лише після вимушеного викриття своїх майнових активів публічними службовцями шляхом першого декларування, яке буде проведене згідно із нормами Закону України «Про запобігання корупції». Те саме стосується і норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), які регламентують провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування (ст. ст. 233-1–233-3 ЦПК України). Проте введення у дію у цій частині зазначеного вище Закону законодавець делегував Національному агентству з питань запобігання корупції, яке повинно своїм рішенням встановити початок роботи відповідної системи подання та оприлюднення декларацій.

Так, відповідно до п. 2 розд. XIII (Прикінцеві положення) Закону України «Про запобігання корупції» (у редакції згідно із Законом України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII [2]) до початку роботи системи подання та оприлюднення відповідно до цього Закону декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, суб'єкти декларування подають декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в порядку, встановленому Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції». Про початок роботи системи подання та оприлюднення відповідно до цього Закону декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, ухвалюється рішення Національного агентства з питань запобігання корупції.

Між тим саме Національне агентство з питань запобігання корупції ще навіть не сформоване. При цьому для закріплення того, що початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій буде заморожено як мінімум до 1 січня 2017 року (неза-

лежно від того, буде створено зазначене Національне агентство чи ні), Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» [3] у абз. 2 п. 2 розд. XIII (Прикінцеві положення) Закону України «Про запобігання корупції» було внесено зміни, за якими про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій ухвалюється рішення Національного агентства з питань запобігання корупції, але не раніше 1 січня 2017 року. Тут звертає на себе увагу те, що така зміна була запропонована на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань бюджету народним депутатом А.Л. Деркачем, на засіданні за день до голосування Закону, тобто 24 грудня 2015 року (протокол № 44) [4; 5], і не має зв'язку із бюджетною політикою та профілем Комітету з питань бюджету.

Водночас після критики у ЗМІ описаної вище перешкоди для введення у дію механізму фінансового контролю вже у 2016 році Законом України від 15 березня 2016 року [6] слова «але не раніше 1 січня 2017 року» були виключені із абз. 2 п. 2 розд. XIII (Прикінцеві положення) Закону України «Про запобігання корупції», що повернуло відповідний нормативний припис у редакцію станом до 1 січня 2016 року. Таке рішення було обґрунтовано [7] необхідністю виконати зобов'язання України за Планом дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України, яким передбачено запуск повноцінної роботи у 2016 році всіх антикорупційних органів України.

Більше того, означеним вище Законом України від 15 березня 2016 року була введена норма, за якою у 2016 році службові особи, які на день початку роботи системи подання та оприлюднення відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, посідають згідно зі ст. 50 цього Закону відповідальне та особливо відповідальне становище, зобов'язані подати щорічні декларації за минулий рік у порядку, встановленому цим Законом, протягом 60 календарних днів після початку роботи системи.

Такий припис є позитивним і, як видається, спрямований на те, щоб встигнути у 2016 році зібрати антикорупційні декларації за 2015 рік із публічних службовців, які посідають найбільш вагомні позиції в управлінні країною. Адже, якщо б така норма не була прийнята, то перші антикорупційні декларації були б точно подані лише за 2016 рік, а за такого стану законодавства є теоретична можливість зібрати зазначені декларації за 2015 рік. Водночас встановлення обов'язку подавати антикорупційні декларації за період часу, коли система подання та оприлюднення відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, ще не працювала, суперечить правовій позиції Конституційного Суду України [8], яка стосувалася фактично такої ж правової ситуації і ґрунтується на незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів. Останнє значно

послаблює можливість реалізації цієї норми права.

Проте навіть не означене вище є основною проблемою початку роботи системи антикорупційного декларування, встановленої Законом України «Про запобігання корупції». Однією із таких проблем є те, що навіть при такому нормативному забезпеченні вона ніяк не може почати роботу, оскільки цей момент пов'язаний із початком діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції, чого, як відомо, не відбулося. І у разі, коли система антикорупційного декларування не розпочне роботу у 2016 році, буде упущена можливість зібрати декларації за 2015 рік.

Означеною багатоступеневою схемою Верховна Рада України після введення у дію норми про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) та інституту витребування необґрунтованих активів (ст. ст. 233-1–233-3 ЦПК України) фактично заблокувала їх реальне застосування на невизначений час і доручила їх включити ще не сформованому органу – Національному агентству з питань запобігання корупції, який не може нести політичну відповідальність за затягування цього процесу навіть вже після початку своєї роботи.

Описана ситуація є схожою із уже апробованою в Україні схемою «боротьби» із корупцією новими Законами [9; 10; 11], які були чинними (з 18 липня 2009 року по 1 січня 2011 року), але не введеними у дію, і були скасовані Законом України від 21 грудня 2010 року [12], який був прийнятий безпосередньо перед введенням їх у дію. За такої схеми, як і сьогодні, в Україні формально ухвалюються необхідні нормативні акти, якими передбачаються прогресивні антикорупційні рецепти, такі акти є навіть чинними, проте не можуть реально застосовуватися із різних причин, наприклад, невведення їх у дію чи не розпочала роботу закріплена у Законі чинна система подання та оприлюднення декларацій. Очевидно, що такі маніпуляції фактично є випадками зловживанням повноваженнями, пов'язаними із правотворчістю (в Україні виділення такого явища запропонувала М.В. Афанасьева у контексті вирішення проблем конституційного права більш загального рівня), і направлені лише на створення враження активної антикорупційної діяльності у ситуації явної фактичної її невідповідності вимогам сьогодення.

Іншою проблемою є недосконале нормативне забезпечення достовірності декларування готівкових коштів до введення у дію системи антикорупційного декларування за Законом України «Про запобігання корупції». Так, до введення у дію ст. 366-1 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за декларування недостовірної інформації, корумпований суб'єкт владних повноважень має можливість посилатися на те, що по «неуважності» не вніс компрометуючий актив до своєї декларації або, якщо і вніс непропорційний його легальним доходам актив, то посилатися на те, що на нього заощаджував протягом довгого проміжку часу, наприклад, у готівкових коштах. Між тим ст. 366-1 КК України введена у дію з 26 квітня 2015 року лише формально

і фактично не може бути застосована, оскільки склад злочину, який нею передбачається, вимагає встановлення того, що особа внесла завідомо недостовірні відомості у декларацію, яка передбачена Законом України «Про запобігання корупції». При цьому декларацію, яка передбачена саме Законом України «Про запобігання корупції», публічний службовець взагалі не може заповнити, оскільки у цій частині зазначений Закон є чинним та діючим, але не підлягає застосуванню через припис п. 2 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення», який міститься у ньому ж і розповсюджує на процедуру декларування дію Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», який втратив чинність, крім положень щодо фінансового контролю.

На означену і достатньо очевидну проблему щодо відсутності можливості застосовувати чинну та діючу ст. 366-1 КК України звернула увагу і З.А. Загинеї [13], на думку якої зазначену статтю КК України в умовах часткової чинності у частині регулювання декларування Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» застосовувати не можна. При цьому завідомо неправдиве декларування нею пропонується кваліфікувати за ст. 366 КК України (Службове підроблення), з чим погодитися не можна, оскільки декларація не є офіційним документом, виходячи із визначення останнього за приміткою до ст. 358 КК України.

За таких обставин фактично відсутнє підґрунтя для достовірності першого антикорупційного декларування у межах системи, встановленої Законом України «Про запобігання корупції», адже попередні декларації службових осіб будуть малоінформативними та не будуть охоплювати значної кількості майнових активів, маніпуляції із якими дадуть змогу убезпечити корупціонерів від відповідальності за незаконне збагачення. Також за описаних умов можливе декларування відсутніх готівкових коштів з метою створення основи для подальших фальсифікацій значних майнових статків вже у межах системи антикорупційного декларування за Законом України «Про запобігання корупції», що дасть змогу такі ненаявні задекларовані активи наповнювати корупційними доходами без ризику бути притягнутим до відповідальності за незаконне збагачення.

Викладене демонструє, що механізм антикорупційного фінансового контролю, передбачений Законом України «Про запобігання корупції», штучно відтермінується, а діючий у перехідний період (до його введення) є неефективним. Між тим зволікання із введенням зазначеного механізму у дію має і позитивну сторону – дає можливість до його введення удосконалити виявлені прогалини і, зокрема, провести перше антикорупційне декларування у необхідному для належної протидії корупції форматі.

Спрощений підхід до декларування готівкових коштів і схожих за латентністю майнових активів є також однією із серйозних прогалин ще не діючого в Україні механізму фінансового контролю. Проте у зв'язку із тим, що перше декларування майнового стану буде відбуватися для різних категорій осіб у

різний час: 1) для службових осіб, які на день початку роботи системи подання та оприлюднення відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року декларації посідають згідно зі статтею 50 цього Закону відповідальне та особливо відповідальне становище, – протягом 60 календарних днів після початку роботи такої системи; 2) для інших осіб, які вже виконують функції держави та місцевого самоврядування, – до першого квітня, яке буде слідувати після початку роботи зазначеної вище системи антикорупційного декларування; 3) для осіб, які будуть вперше приступати до виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, – при подачі документів, серед яких буде декларація для участі у відповідному конкурсі чи виборах, то підходу, який за одне застосування у визначений період часу вирішив би проблему декларування готівкових коштів і подібних за латентністю майнових активів, запропонувати не можна.

Для її вирішення необхідний постійно діючий правовий механізм, який би зміг забезпечити фактичну наявність у зазначених вище осіб задекларованих таких активів та ускладнив би використання обманного декларування, зокрема готівкових коштів для обґрунтування подальшого незаконного збагачення.

Означена проблема полягає у тому, що недоброчесні суб'єкти декларування зможуть, як і раніше, або декларувати будь-які обсяги готівкових коштів (без їх наявності), або отримувати у тимчасове володіння із доступних джерел готівкові кошти для внесення їх на зберігання при декларуванні (щоб підтвердити таким чином їх наявність). Після призначення на посаду отримані на короткий час готівкові кошти будуть повертатися реальним власникам.

За описаної ситуації у першій декларації буде штучно створюватися завищений рівень майнових статків діючої чи майбутньої публічної службової особи, що може бути у подальшому використано для обґрунтування вже реально отриманих доходів від корупційних злочинів.

Очевидно, що такими нескладними та безпечними (з точки зору можливості притягнення до відповідальності за декларування недостовірної інформації) фальсифікаціями є можливість створити при першому декларуванні «подушку безпеки» для ухилення від кримінальної відповідальності за подальше незаконне збагачення.

Описана прогалина може підірвати ефективність завершального рубежу протидії корупції та фактично нівелювати системи антикорупційного декларування за Законом України «Про запобігання корупції», чим повернути механізм кримінально-правової протидії корупції у формацію, яка існувала до введення норм про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) та про декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України) і на практиці довела свою неспроможність протидіяти інституціоналізованій корупції.

Для попередження такої ситуації слід більш ґрунтовно підійти до правового регулювання процесу першого декларування, адже саме перше декларування

фактично є завуальованою квазіамністією капіталу. З метою вирішення виявленої проблеми необхідно встановити більш жорсткий контроль за декларуванням готівкових коштів, цінного рухомого майна, боргових зобов'язань на користь діючого публічного службовця чи претендента на та таку посаду.

Зазначене потребує передбачення процедури належної фіксації готівкових коштів, яка може бути двох видів: 1) конфіскаційного характеру, коли такі готівкові кошти повинні бути внесені у вигляді інвестицій чи на рахунки у банках; 2) неконфіскаційного характеру, коли такі кошти декларуються, передаються на зберігання під гарантію держави і через визначений час повертаються у готівковому вигляді власникам або протягом терміну зберігання можуть бути використані для придбання майна, право власності на яке підлягає державній реєстрації.

За результатами наукового дослідження зарубіжного досвіду проведення амністії капіталу, яке було здійснене В.О. Рядінською, встановлено, що ефективність та позитивні наслідки цього заходу можливі, зокрема, за таких умов: 1) неконфіскаційний характер амністії; 2) надання державних гарантій щодо звільнення від відповідальності за задекларовані об'єкти й конфіденційності отримання інформації про джерела походження задекларованих об'єктів; 3) неекономічний характер першої амністії; 4) спрямованість на репатріацію доходів, вивезених за кордон; 5) легалізація незаконних доходів, яка відбувається під час амністії капіталів, повинна відповідати міжнародним стандартам щодо протидії відмиванню грошей, фінансування тероризму і фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, розробленим FATF (зокрема, під час амністії капіталів не можуть підлягати легалізації капітали (майно, кошти тощо), отримані від корупції, що суттєво зменшує доходи, що можна було б легалізувати, на території країн пострадянського простору) [14, с. 302].

Незважаючи на те, що наведені висновки дослідження В.О. Рядінської стосуються саме амністії капіталу з метою впровадження в Україні оподаткування незаконних доходів фізичних осіб, вони можуть бути використані і для підвищення ефективності квазіамністії капіталів з метою належного включення у дію норми про незаконне збагачення.

Зазначене обумовлюється тим, що як і при амністії, яка переслідує у майбутньому фіскальні цілі, так і при досліджуваній квазіамністії з метою протидії корупції нормою про незаконне збагачення вимагається максимально повне викриття активів відповідними суб'єктами. Якщо ж цього не станеться, то правоохоронна система може не впоратися із: 1) виявленням тих активів, які не були викриті, та доказуванням того, що вони є підконтрольними публічним службовцям, які відмовилися повернути їх в Україну та не скористалися можливістю юридично перевести їх і у свою власність; 2) контролем над тіньовим сегментом економіки, де будуть обертатися не викриті при першому декларуванні готівкові кошти чи інші цінні активи, які не потребують державної реєстрації права власності на них.

У зв'язку із цим та враховуючи описану вище проблему, пов'язану із формуванням «подушки безпеки» при декларуванні готівкових коштів, при першому декларуванні останніх особами, які вже виконують чи претендують на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, слід передбачити необхідність внесення таких коштів на депозитні чи інші рахунки у банках або на зберігання під гарантії держави (на вибір власника) без права користуватися цими коштами на період здійснення їх повноважень. Таким способом буде витримано умову про неконфіскаційний характер «амністії», що підвищить її ефективність.

Проте навіть за таких умов залишається можливість формування «подушки безпеки», про яку йшлося вище. Наприклад, недобросесна особа зможе отримати у борг значну суму грошових коштів у готівковому вигляді, внести всю суму на умових, що запропоновані вище, на рахунок у банку і у процесі здійснення службової діяльності поступово віддавати борг за рахунок коштів, здобутих у результаті корупції. Так, після припинення перебування на посаді такий службовець зможе користуватися рахунком у банку, на якому будуть кошти, що були внесені при першому декларуванні, повернувши борги, які отримувалися саме для наповнення такого рахунку. У результаті отримаємо легалізацію коштів, отриманих у результаті корупційних злочинів.

Водночас таке обмеження щодо права власності на готівкові кошти заблокує чи значно ускладнить можливість створення «подушки безпеки» з метою обґрунтування за рахунок задекларованих готівкових коштів майбутнього незаконного збагачення, оскільки:

1) внесення коштів як депозиту у банк унеможливить декларування ненаявних у суб'єкта декларування готівкових коштів;

2) неможливість знімати чи користуватися коштами, внесеними як депозит у банк, на строк виконання повноважень ускладнить можливість отримувати у тимчасове володіння із доступних джерел готівкові кошти для демонстрації їх наявності при декларуванні;

3) декларування і внесення на запропонованих вище умовах на рахунок у банку готівкових коштів у значних розмірах буде сигналом для правоохоронних органів більш ретельно слідкувати за діяльністю такого публічного службовця з метою попередження незаконного збагачення шляхом вчинення корупційних злочинів.

Отже, незважаючи на наявні можливості обійти запропонований механізм контролю за готівковими коштами та іншими подібними за латентністю активами публічних службових осіб, останній є оптимальним для попередження створення «подушки безпеки» з метою обґрунтування за рахунок задекларованих, зокрема, готівкових коштів майбутнього незаконного збагачення.

У разі ж, якщо залишити систему подання та оприлюднення декларацій, яка запропонована відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»

від 14 жовтня 2014 року, у такому ж вигляді, то є значний ризик провести в Україні не тільки легалізацію готівкових коштів та інших подібних за латентністю активів, походження яких не може бути раціонально обґрунтоване суб'єктами декларування, а й простим та безпечним способом штучно створювати шляхом декларування завищений рівень майнових статків публічної службової особи, що може бути у подальшому використано нею для обґрунтування вже реально отриманих доходів від корупційних злочинів з метою ухилення від кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Висновки. Викладене дає підстави стверджувати, що норма про незаконне збагачення фактично буде введена у дію не з моменту набрання нею чинності, а з моменту подання перших декларацій відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» при дії правового механізму забезпечення їх достовірності та повноти.

У зв'язку зі штучним відтермінуванням процесу введення у дію механізму фінансового контролю, який передбачено Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, фактично надано можливість провести тіньову «амністію» капіталу з подальшим декларуванням після включення зазначеного вище механізму готівкових коштів, цінного рухомого майна (окрім транспортних засобів) та інших активів, що раніше не підлягали декларуванню для створення стартового рівня майнових активів, динаміка яких у подальшому буде підлягати контролю.

За такої ситуації у корумпованих публічних службовців є також можливість створити «подушку безпеки» для подальшого незаконного збагачення, оскільки перевірити наявність у особи вказаного у декларації обсягу готівкових коштів та інших подібних за латентністю активів неможливо. Зазначене потребує передбачення процедури належної фіксації таких активів у разі їх декларування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайленко Д.Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність / Д.Г. Михайленко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: збірник наукових праць / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. М.В. Афанасьєва. – Том XVII. – О.: Юридична література, 2015. – С. 356–400.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/198-19>.
3. Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25 грудня 2015 року № 928-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.
4. Висновок комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо розгляду законопроекту від 24 грудня 2015 року за реєстр. № 3000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56449.
5. Стенограма засідання Комітету з питань бюджету Верховної Ради України від 24 грудня 2015 року № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://budget.rada.gov.ua/kombjudjet/control/uk/publish/article?art_id=55002&cat_id=52138.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році: Закон України від 15 березня 2016 року № 1022-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1022-19/paran41#n41>.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» (щодо роботи електронної системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування)» від 5 січня 2016 року № 3755 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3755&skl=9.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» 13 березня 2012 року по справі № 1-14/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12/paran2#n2>.
9. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 року № 1506-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1506-17>.
10. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1507-17>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 11 червня 2009 року № 1508-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1508-17>.
12. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції: Закон України від 21 грудня 2010 року № 2808-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2808-17>.
13. Загинець З.А. Сумнівна чинність статті 366-1 «Декларування недостовірної інформації» Кримінального кодексу України / З.А. Загинець // Вісник прокуратури. – 2015. – № 7 (169). – С. 48–56.
14. Рядінська В.О. Перспективи запровадження амністії капіталів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду (частина друга) / В.О. Рядінська // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2015. – Т. 15. – С. 299–306.